

Töprengések az Erósról*

Nincs szándékomban életem erotikus oldaláról írni. Minden ilyen jellegű önfeltárulkozás ellenszenves számomra. Egyébként sem szeretnék a magánéletemről, intim kapcsolataimról beszámolni, s még kevésbé azokról a hozzám közeli emberekről, akiknek leginkább hálával tartozom. Egyáltalán nem ilyen jellegű ez a könyv. Bizonyára az erotikus filozófusok közé sorolnak, annak ellenére, hogy a morális szenvedély (szenvedély, s nem norma) mindig is erősebb volt bennem az erotikusnál. S még az is lehet, hogy az önkorlátozás szépsége és szabadsága a legvonzóbb számomra. Ám én ahhoz az embertípushoz, s valószínű, az orosz emberek azon nemzedékéhez tartozom, akik a családalapításban és gyermeknemzésben a hétköznapi életet, a szerelemben viszont a lét megnyilvánulását látják. Most néhány gondolatot szeretném közzétenni, mely a tapasztalaton, megfigyelésen és intuíción alapulnak. Sokat gondolkodtam arról, hogy milyen kapcsolat van a szeretet különféle változatai között — mindenek előtt a szeretet mint részvét, s a szerelem mint Erósz, a karitatív szeretet s az érzéki szerelem között. A nemiség nem tekinthető pusztán az emberi szervezet egyik funkciójának, hanem magához az egészhez, az egész emberhez tartozik. Ezt a modern tudomány is elismeri. A

---

* Részlet Ny. Bergyajev: Szamopoznanyije (Önmegismerés) c. könyvéből. Párizs, 1949.

Az itt szereplő szöveget az alábbi kiadás alapján közöljük:
Русский Эрос - или философия любви в России
М. „Прогресс”, 1991. стр. 266-273.

nemiség az ember romlottságáról tanúskodik. A nemiségben az ember valami szégyenletes, méltóságát megalázó tapasztalathoz jut. E téren mindig van valami titkolnivalója. A részvétből fakadó szeretetet soha nem titkoljuk, a szexuális szerelmet azonban hajlamosak vagyunk elleplezni. Engem mindig is meglepett a nemiségnek ez a rejtegetése. Magában a szexuális aktusban is van valami torz. Leonardo da Vinci szerint a nemi szerv olyan rút, hogy az emberi faj fennmaradása sodródna veszélybe, ha az ember nem kerülne extatikus állapotba (a kifejezésre pontosan nem emlékszem, de ez az értelme). A szexuális életben van valami megalázó az emberre nézve. Csak korunk szembesített bennünket egyértelműen a nemi élet problémájával. Ezt tapasztaljuk Freud és a pszichoanalízis esetében, s erről tanúskodik a modern regény. Ebben van korunk szemérmertlensége, de ez egyben az emberről való ismereteink jelentős gazdagodását is jelenti. Mindig is úgy gondoltam, hogy különbséget kell tenni az Erósz és a szex, a szerelem mint Erósz és a nemi élet fiziológiája között. Ezek a szférák összefonódnak, ugyanakkor különböznek is egymástól. A nemi élet személytelen — az ember nembeli lényegének megnyilvánulása. Átala az ember ősi ösztönei játékszerének bizonyul. Magában szexuális aktusban nincs semmi individuális, személyes, sokkal inkább a természeti egészhez kapcsolja az embert. A szexuális vágy önmagában nem megerősíti a személyiséget, hanem szétzörkdeli azt. A nemiség arctalan, nem ismeri a személyest. A nemi életben az emberrel szembeni kegyetlenség, a tisztán emberiről való lemondás lehetősége mutatkozik meg. A nemi vágy individualizációja a nemiség hatalmának korlátozása. A szerelem személyes, individuális, az egyetlen, megismételhetetlen, mással nem helyettesíthető személyre irányul. A nemi vágy azonban megengedi a cserét, s ez a behelyettesítés valóban lehetséges. Az erős szerelem nem feltétlenül erősíti, de gyengítheti is a nemi vágyat. A szerelmes ember kevésbé van kiszolgáltatva nemi szükségleteinek, könnyen függetlenítheti magát tőle, s akár aszkétává is válhat. A szeretet mindig az egyesre, s nem az általánosra vonatkozik. Az erotikus szerelem mindig a nemben gyökerezik, s nemiség nélkül elképzelhetetlen ugyanakkor győzedelmeskedik is rajta, mert az erotikus szerelemnek a nemiségen kívül más eredői is vannak, melyekkel mintegy megváltja a nemiséget. Az Erósz egyaránt rendelkezik evilági és nem evilági eredőkkel. A szerelem mint Erósz természete rendkívül

bonyolult és ellentmondásos, s megszámlálhatatlan konfliktus forrása lehet az emberi életben, emberi drámákat szül. Ellentmondást fedeztem fel magamban is. A szerelem mint Erősz vonzott ugyan, de még inkább, még erőteljesebben taszított. Amikor tudomást szereztem ismerőseim szerelmi románcairól, mindig is védtem a szerelemhez való jogukat, soha nem törtem pálcát fölöttük, de gyakran ösztönösen távol tartottam magam tőlük, s jobban szerettem mit sem tudni ezekről a dolgokról. Mindig védtem, szenvedélyesen védtem a szerelem szabadságát, szembeszállva azokkal, akik tagadták ezt a szabadságot. Gyűlöltem a moralizálást és a törvényességre való hivatkozást e területen, ki nem állhattam a jóakarók proféciaíait. Néha azonban úgy tűnt, hogy nem is annyira a szerelmet, mint inkább a szabadságot szeretem. Az igazi szerelem — ritka kincs. Lenyűgözött a szabadság nevében hozott szerelmi áldozat, ahogy a szerelem szabadsága önmagában is megrendített. A szabadság és a könnyörület nevében feláldozott, elfojtott szerelem a mélybe hull, s különös értelmet nyer. Ellenszenvesek voltak azok az emberek, akik a szerelem rabságában vergődtek. A szerelem más megnyilvánulásai is ellenérzéseket keltettek bennem. De a dionüszoszi szerelem ereje feloldoz a törvény hatalma alól. Nagyon erőteljesen érzékelem a szerelem mint Erősz és a karitatív szeretet konfliktusát, mint ahogy a szerelem és a szabadság között feszülő ellentétet is. Nem szabad lemondani a szerelemtől, a szerelem szabadságáról és jogáról a kötelesség, a törvény, a társadalmi megítélés és normák nevében, de le lehet mondani róla a részvét és a szabadság nevében. A szerelem annyira eltorzult, profanizált és banális romlott emberi életünkben, hogy csaknem lehetetlen használni a „szerelem szavait”, újakat kell keresnünk helyettük. Az igazi szerelem akkor születik, amikor a találkozás nem véletlen, s a sors által egymásnak rendelve találkoznak. De az esetek döntő többségében e találkozás véletlen, s az ember más körülmények között sokkal hozzáillőbb társat is találhatna. Ezért van annyi sikertelen házasság.

Mindig is zavart, amikor a társadalom beavatkozott az egyén szerelmi életébe. A szerelem jogának társadalmi szintű korlátozása heves tiltakozást váltott ki belőlem, s az e témában folytatott beszélgetés során gyakran alig tudtam fékezni dühömet. A szerelem az élet intim, személyes szférája, melybe a társadalomnak nincs joga beavatkoznia. S általában véve sem szeretem a „társadalmat”.

Én a társadalom ellen lázadó ember vagyok. „Amikor két ember szerelméről van szó, mindenféle harmadik fölösleges.” — írtam „Az ember rendeltetéséről” c. könyvemben. Amikor nem legálisnak minősített szerelemről hallottam, mindig is azt mondtam, hogy ez senkire sem tartozik, sem rám, de különösen nem arra, aki erről beszél. A szerelem sohasem legális. A legális szerelem halott. A legalitás csak a hétköznapiakra érvényes, a szerelem pedig túlmutat a hétköznapokon. A világnak nem kell tudnia arról, hogy két ember szereti egymást. A házasság intézménye szemérmetlenül felfedi a társadalom előtt azt, aminek rejtve, az illetéktelen tekintetek elől védve kellene maradnia. Mindig igen kellemetlenül éreztem magam, amikor két emberrel, mint férjjel és feleséggel találkoztam, mintha véletlen szemtanúja lennék valaminek, amiről nem illene tudnom. A nemiség és a szerelem szocializációja az emberiség történetének egyik legvisszataszítóbb folyamata, mely tönkreteszi az ember életét, és végtelen szenvedéseket okoz. A házasság szükségszerű társadalmi intézmény, s azok szerint a törvények szerint működik, melyek az államra, a gazdaságra stb. is érvényesek. A család igen erősen kötődik a társadalmi berendezkedéshez, kevés köze van a szerelemhez, s csak áttételesen kötődik a nemiséghez. A rabság elemei mindig erősen érvényesültek a családban, s mind a mai napig nem tűntek el. A család uralkodáson és alárendeltségen alapuló hierarchikus intézmény, melyben a szerelem szocializációja annak elfojtását jelenti. A házasság, melyre a család épül, igen kétséges szentség. A kereszténységben eredetileg nincs szó a házasság szentségéről: a kereszténység csak elismeri a pogányság és a judaizmus házasság-intézményét. E természeti szentségben a társadalom, valamint az egyház, mint intézményesített vallási közösség számára megfoghatatlan jelenség szocializációja megy végbe. Igazi szentségként azonban az igazi szerelem szentségét kellene elismernünk. E szentség semmiféle szocializációt, semmilyen racionalizálást nem tűr el. Ez jelenti a szerelem tragikumát az emberi társadalmak történetében. A társadalom elutasítja a szerelmet. A szó legnemesebb értelmében vett szerető a társadalom ellensége. A világirodalom a szerelem, s éppen a nem szocializált szerelem jogát és méltóságát védelmezte. Elsőként a provanszál trubadúrokat említhetjük. Természetesen a komoly irodalomról beszélek, s nem a szexuális aberráció irodalmáról. A legális teológia, legális morál, legális közvélemény ebben a kérdés-

ben mindig ellenségesek voltak az irodalommal szemben, s nehezen viselték el azt. Itt jegyzem meg, hogy Lev Tolsztoj iránti minden szeretetem ellenére mindig is negatívan és elítélően viszonyultam az „Anna Karenina” alapeszméjéhez. Nem Anna és Vronszkij szerelmét tartottam bűnösnek, hanem Anna és Karenin házasságát. Felületesnek és mesterkéltnek tűnt a válás kérdésének felvetése. Igazi kérdésként nem a váláshoz való jog merül föl, amelyet természetesen el kell ismernünk, hanem a válás kötelezettsége a szerelem megszűntével. A szerelem nélküli házasság fenntartása erkölcstelen, csak a szeretetnek van igazoló ereje — a szerelemnek, vagy a karitatív szeretetnek. A gyermekek problémája egészen más, bár természetesen rendkívül fontos kérdés. Ám igen rossz hatással van a gyerekekre, ha a szülők nem szeretik egymást. Tisztában vagyok vele, hogy nézeteimet aszociálisnak és veszélyesnek minősítik majd. De én örülök ennek. Amennyiben kívánatos és jogos a gazdaság szocializációja, annyira rabságba taszító és szellemileg reakciós magának a történelmet végigélt embernek a szocializációja. Végeredményben a veszélyesség kategóriáját utasítom el. A veszélyesség egyáltalán nem rossz dolog, az embernek örökösen veszélyeket kell legyőznie.

Csernisevskij „Mi a teendő?”-je művészi szempontból gyenge mű, s nagyon szegényes és silány filozófiára épül. De társadalmi és etikai szempontból teljesen egyetértek Csernisevskijjal, s igen nagyra tartom. Csernisevskij mélységesen humánus és igazságos az emberi érzelmek szabadságának hirdetésében, s az emberi kapcsolatokat megrontó féltékenység elleni harcban. Mindamellett a jobboldali körök által olyannyira elítélt könyvében igen erős az aszketikus elem, s él benne valami eredendő tisztaság. Érdekes, hogy maga Csernisevskij, az egyik legigazabb orosz ember milyen gyengéden, s mélyen szerette a feleségét. A száműzetése idején hozzá írott levelei olyan szerelmi dokumentumok, melyekkel ritkán találkozhatunk az életben. Szabadon szerette, s szabadon volt hű a feleségéhez. E nihilista és utilitárius szemében valódi kultusza volt a konkrét nőre irányuló Örök Asszonyinak, a nem elvont, de konkrét Erősznak. S Csernisevskij volt bátor fellázadni a féltékenység ellen, mely oly erősen kötődik a szerelemhez. A féltékenységet mindig az egyik legvisszataszítóbb, korlátozó, rabságba kényszerítő érzésnek tartottam. A féltékenységnak nincs köze az emberi szabadsághoz. A féltékenységben az uralkodási és tulajdo-

nosi ösztön működik, az emberre nézve megalázó módon. El kell ismerni a szerelem jogát, s tagadni a féltékenységet, véget vetve idealizálásának. Ezt Csernisevszkij egyoldalú és leegyszerűsített formában tette, mindenféle finom pszichologizálás nélkül. A féltékenység az ember ember fölötti zsarnoksága. Különösen visszataszító az asszonyi féltékenység, mely fúriává változtatja a nőt. A nők szerelmében ott rejlik a démoni erők felszínre törésének lehetősége. Léteznek démonikus nők. Néha írtak nekem leveleket, melyekből az asztrális regények iránti vonzódásuk derült ki. Ez nagyon súlyos jelenség. A nő és a férfi szerelme összemérhetetlen, nagyon különböznek igényeik és elvárásaik. A férfi szerelme részleges, nem hatja át egész lényét. A nő szerelme teljesebb. A nő rabja lesz a szerelemnek, ami halálos veszélyt rejt magában. A nő szerelme mágikus erejű, de ugyanakkor despotikus is. S mindig van eltérés az ideális nőről kialakított képhez viszonyítva. A női szépség gyakran megtévesztő. A nők csalárdabbak a férfiaknál, hazugságuk olyan önvédelem, mely a nők jogfosztottságának történelmi eredménye — a patriarchátusnak a matriarchátus felett aratott győzelmétől kezdve. Ám a nő szerelme csodálatos magasságokig is eljuthat. Ilyen Ibsen Solweige s Jonuhandenu Veronikája. Ez a hűség erejével megváltó szerelem. Mindig tudtam, hogy a legnehezebb és a legkínzóbb dolog nem a viszonzatlan szerelem, ahogy általában gondolják, hanem az a szerelem, melyet nem lehet viszonzni. S az esetek többségében a szerelem viszonzatlan marad. S itt merül fel a bűntudat problémája. Több közeli barátom volt a nők, mint a férfiak között. Néha azt gondoltam, bár ez illúziónak tűnhet, hogy a nők jobban megérteneek, mint a férfiak. A nőknek különös képességük van az illúziókeltésre, másnak mutatni magukat, mint amilyenek valójában. Engem is megbabonáztak a nők. De én nem fogadtam el az Örök Asszonyi kultuszát, amiről olyan szívesen beszéltek a XX. század elején, a „Szépséges Hölgy” kultuszára, Dantéra, Goethére utalva. Néha még arra is gondoltam, hogy nem szeretem magát a nőiességet, bár nem vagyok közömbös iránta. A provanszál trubadúrokat még értettem és értékeltem, hiszen a kultúra történetében először képviselték az érzéki szerelmet. Ugyanakkor idegen volt tőlem a női principium és erotika kivetítése a hitéletre, az Istenhez való viszonyra. Hozzám közelebb állt, J. Böhme eszméje, amely túlmutat a nemiségen. Egy időben igen élesen reagáltam a nő-kultuszra. A V. Szolovjov-féle erotika taszí-

tott. Nagyra tartottam és tartom Szolovjov „A szeretet értelme” c. írását, talán ez a legjobb, amit idáig a szerelemről írtak. Ugyanakkor igen komoly ellentmondást érzek e cikk kitűnő gondolatisága és a szerző Szofiáról szóló tanítása között. Elfogadom, hogy a női princípium kozmikus eredetű, az alkotás forrása, s az ember csak nőiség közvetítésével kerül kapcsolatba a kozmikus léttel. Az ember azonban a maga teljességében kozmosz és személyiség.

A nemiség az emberi faj adottsága. A szerelem azonban a személyiség szférájához kötött. Az ember nembeliségét tükröző léttől való eltávolodás az egyik legalapvetőbb, s megfellebbezhetetlen sajátossága lényemnek. Viszolyogtam a terhes nőktől. Ez elszomorít, mert tudom, hogy ez így nincs rendjén. Látványuk félelmet váltott ki belőlem, s méginkább valami különös büntudatot. Nem mondhatom, hogy nem szeretem a gyermekeket, ellenkezőleg. Nagyon sokat foglalkoztam például az unokaöcséimmal. A gyermeknemzés azonban mindig is a személyiség ellen valónak, a személyiség széthullásának tűnt. Kierkegardhoz hasonlóan érzékeltem a születésben rejlő eredendő bűnt és gonoszt. Az emberi nem és a személyiség halhatatlanságának ellentétesek a távlatai. Ezen a ponton nemcsak hogy egyetértek V. Szolovjovval, de már akkor is így gondolkodtam, még mielőtt őt olvastam volna, s méginkább így éreztem. Az ember nembeli lényéből eredő sajátossága az együttérzés képessége, de nem lehet forrása a szerelemnek, mint Erósznak. Az ideális szerelem nincs kapcsolatban az ember nembeliségével, az ilyen szerelem a személyiség győzelme a személytelen őserő, s ebben az értelemben a nemiség fölött. Az Erósz legyőzi a nemiséget. A szerelem megrendítő érzésében a végtelenség mélysége nyilatkozik meg. De a nemiség nem feltétlenül integrálódik az élet egészébe, a halandóság szférájának izolált része is maradhat. Ebben a személyiség egészétől való elkülönültségében rejlik a nemiség szörnyűsége. Ezért jelenti gyakran a széthullás kezdetét. Nem szabad megengedni a nemiség autonómiáját. Mint már mondtuk, a szerelem a hétköznapiságtól való menekülést, sok ember számára talán annak egyetlen lehetőségét jelenti. De ez csak a szerelem kezdetére vonatkozik. A későbbiekben könnyen a hétköznapiság fogságába esik. A szerelem az örökkévalóságra nyitott, miközben magában hordozza az őt korlátozó múlandóságot is. A szerelem törést jelent az objektíválódott természeti és társadalmi rendben. Általa felfedezheti az ember feleba-

rátjában a személyest, hogy Isten saját képére és hasonlatosságára teremtette nem csak őt, de a másikat is, s mintegy a romlás győzedelmeskedésének megfékezését is jelenti az esendő, bűnös világban. Ám a szerelem nem képes az evilági kibontakozásra. S ha a szerelem mint Erósz nem kapcsolódik össze a karitatív szeretettel, az eredmény pusztító és kegyetlen lesz. Az Erósz önmagában is hordozza a kegyetlenséget, ezt a könyörületnek, a caritasnak kell enyhítenie, az Erósznak az Agapéval kell összefonódnia. A kíméletlen szeretet visszataszító. Az erotikus szerelem és a karitatív szeretet viszonya, a kibontakozó, a szépség és nemesség vonzásával kecsegtető, s a kihúnyó, az alantas világban csak szenvedést és bánatot hozó szerelem problémája hatalmas és nehéz téma. A platonikus Erósz önmagában véve személytelen, a szépségre, az isteni tökéletességre irányul, s nem konkrét emberi lényre. De a keresztény világban az Erósz átalakul, kapcsolatba kerülve a személyiség-elvvel. Az erotikus panteizmus, amelyet olyan hévvel védelmezett Rozanov, nem az Erósz megjelenése, hanem visszatérés a pogánysághoz. A V. Szolovjov által, s hirdetett nézetekkel ellentétes pólust képvisel. V. Szolovjov esetében a szerelemről szóló perszonalista tanítása mellett igen jelentős szerep jutott a platonikus Erósznak, mely az isteni eredetű Örök Asszonyira, s nem egy konkrét nőre irányult. Az Erósz olyan csábító illúziókat szül, melyeket nem könnyű elválasztani a realitástól. Az ember ragaszkodik a szerelem ábrándjához. Ezt csodálatosan írja le Chateaubriand. Ám az Erósz valós mélységeiben ott rejlik az örökkévalóság ígérete is. Kegyetlen dolog a feledés. A feledés árulás, az örökkévalóság feladása, a múltó idő győzelme. Néha az álom felidézi a múltat, s akkor bánat tölti el a lelket. Az erotikus élet, néhány pillanattól eltekintve, emberi világunk legszomorúbb oldala. Ahogy a feledés az értékek elárulása, úgy az emlékezés gyakran az értéktelent is a felszínre hozza. Soha nem szerettem az e témával kapcsolatos visszaemlékezéseket, s nem is beszéltem soha erről. A szerelem lényegéhez tartozik valami mély belső tragikum, nem véletlenül van olyan szoros kapcsolat szerelem és halál között. Tragikus konfliktus húzódik meg a szerelem és az alkotás viszonyában is. Ezt a témát zseniálisan dolgozta fel Ibsen. Mindig furcsállottam, amikor az emberek a szerelem örömről beszélnek. Természetesebb lenne — az élet mélyebb értelmét tekintve — a szerelem tragikumáról és fájdalmáról beszélni. Amikor boldog sze-

relmespárt láttam, valami mélységes bánat kerített hatalmába. A szerelem lényegében nem ismeri a beteljesülést. Előfordul néha viszonylag boldog családi élet, de ez a boldog hétköznapiságot jelenti. Ha egykor romantikus voltam, akkor is olyan romantikus, akinek nem voltak illúziói, reményei és tehetsége a valóság idealizálására, romantikusként is túlságosan realista módon kezeltem a valóságot. A szerelem társadalmi vonatkozásait tekintve forradalmáranak éreztem magam, s forradalmat hirdettem e téren. Feltártam a despotikus hétköznapiakban megnyilvánuló alantasságát. A szabadság szenvedélye élt bennem, a szerelem szabadságáé is, bár tisztában voltam vele, hogy a szerelem rabság is lehet. Ami leginkább megindított, az a karitatív, a könyörületből fakadó szeretet volt, s taszított az egocentrikus, vámpír-szerelem. Ugyanakkor előfordul, ha nem is túl gyakran, olyan rendkívüli szerelem, mely a szellem önfeltárulkozásával kapcsolatos.

Szeged

*Nyikolaj Bergyajev
Fordította: Bagi Ibolya*

Bohár András: Nagyítás